

ЁШЛАР ИҚТИСОДИЙ ТАФАККУРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШГА ХИЗМАТ ҚИЛУВЧИ УСУЛ ВА ВОСИТАЛАР

Асрақулова Адиба Набиевна

Наманган давлат университети тадқиқотчиси

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7049379>

Аннотация: Мақолада ёшлар иқтисодий тафаккурини ривожлантиришнинг омиллари ижтимоий-фалсафий нуқтаи назардан тадқиқ этилган. Шунингдек, мақолада ёшларнинг иқтисодий тафаккурини шакллантиришга доир назарий хулосалар ва тавсиялар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: глобаллашув, ренесанс, фуқаролик жамияти, тафаккур, иқтисодий фаолият, назария, ислохот, бозор.

Ёшларда иқтисодий тафаккур муайян бир асос, яъни моддий ва маънавий заминлар асосида вужудга келади, мавжуд объектив ва субъектив омиллар таъсирида шаклланиб, жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий ҳаётидан жой олган ҳолда реал воқеликка айлана боради. Бундай ҳолат ёш тадбиркорлар иқтисодий тафаккурининг вужудга келиши ва шаклланиб бориши масаласининг тўлиқ узил-кесил ҳал этилганлигини билдирмайди. Жамият ҳаётида юз берадиган ижтимоий-иқтисодий ҳодиса ва жараёнларнинг динамик ҳамда статик ҳолатларда кечиши ёш авлод онгида иқтисодий тафаккурни мунтазам равишда такомиллаштириб боришни ҳам тақозо этади. Бу ишни ҳар томонлама пухта ўйланган ва амалиётда синаб кўрилган илмий усул ва воситалар орқали амалга ошириш мумкин.

Ёшлар иқтисодий тафаккурини ўстиришга хизмат қиладиган усулларни илмий-амалий ва кундалик оддий (содда халқчил) турларга ажратиш мумкин.

Бунда илмий-амалий усулларга – прогностика, статистика, ўйин-сценарий, моделлаштириш; кундалик оддий (содда халқчил) усулларга эса суҳбат, мунозара, тажриба алмашиш, шахсий намуна кўрсатиш ва бошқалар киради. Ушбу усулларга батафсилроқ тўхталамиз.

Прогностика усули орқали иқтисодиёт атрибутларининг иқтисодий маконлардаги ҳаракат йўналишлари мантиқий таҳлил қилиниб, уларнинг ижобий ва салбий оқибатлари, юз бериш вақти, уларга қарши турувчи муқобил кучларнинг эгаллаган позицияси, шунга мувофиқ кўриладиган иқтисодий фойда ёки зарарнинг тахминий миқдори аниқланади. Демак, бу усулни ўргатиш ва ўрганиш орқали ёшларнинг иқтисодий тафаккури яна бир поғонага кўтарилади.

Статистика усули орқали иқтисодий жараёнларда ҳаракатланаётган товарларнинг миқдори аниқ ҳисоб-китоб қилинади. Маълумки, иқтисодиёт ҳисоб-китобни яхши кўради. Иқтисодиётда аниқ ҳисоб-китоб асосида иш кўриш ёш мулкдорни чув туширмайди, балки унинг ўзига ишончини орттиради, ҳушёрлик ва тадбиркорлик билан иш юритишини ҳар томонлама таъминлайди. Статистик усулларсиз ёшларнинг иқтисодий тафаккурини ўстириб ҳам, ривожлантириб ҳам бўлмайди.

Ўйин-сценарий усули – ёш мулкдорларнинг иқтисодий жараёнлар ичидаги оптимал стратегик ўрнини белгилаб олишидир. Бу эса, ўз навбатида, ҳар бир ёш тадбиркорнинг келгусидаги истиқболини аниқ тасаввур этиши ва шу асосда ҳаракат қилишига хизмат қилади.

Моделлаштириш усули – иқтисодий жараёнларда юз бераётган ўзгаришларнинг мантиқий-математик моделини тузиш, яъни уларни схематик тарзда имитациялаш демакдир. Бундай моделлар бўлажак мулкдорнинг иқтисодий тафаккури ўсишига ёрдам беради.

Ёш авлод тадбиркорларининг иқтисодий тафаккурини ўстиришда қўлланиладиган кундалик оддий (содда халқчил) усулларга:

- 1) якка тартибда иқтисодий мавзуларда суҳбатлар олиб бориш;
- 2) ёш мулкдорлар ўртасида хўжалик юритишнинг оптимал усуллари ҳақида ҳар хил баҳс-мунозаралар ташкил қилиш;
- 3) ҳар хил даражадаги иқтисодий ўқишларни ташкил этиш ва сертификатлар бериш;
- 4) социологик тадқиқотлар ўтказиш ва уларнинг натижалари билан ўртоқлашиш;
- 5) тажриба ва малака ошириш ишларини йўлга қўйиш кабилар киради.

Ёшлар иқтисодий тафаккурини ўстиришда қўлланиладиган усуллардан кўзланган асосий мақсад – ҳар бир бўлажак мулкдорнинг онги ва қалбида ўз мулкига эгалик ҳиссини уйғотиш, тежамкорлик, ишбилармонлик, тадбиркорлик, меҳнатсеварлик, интизомлилик каби фазилатларни шакллантириш орқали ўзгалар билан бўладиган фойдали ҳамкорликлардан яхшигина даромад олиб, жаҳон майдонларида ўзбек халқининг иқтисодий ва маънавий салоҳиятини намоён қилишига эришишдир.

Ёш ишбилармонлар иқтисодий тафаккурини ўстиришда қўлланиладиган илмий-амалий ва кундалик оддий (содда халқчил) усулларнинг асосий вазифаларини қуйидаги типларга ажратиш мумкин:

1) хомашё, энергия, ёнилғи ва бошқа материалларни тежаш, сарф-харажатларини камайтириш ишларини ўзида акс эттирувчи;

2) прогрессив технология ва янги саноат маҳсулотларини ишлаб чиқаришга жорий этишни кўзда тутувчи;

3) ишлаб чиқаришни ихтисослаштириш ва концентрациялаш (бир жойга йиғиш, тўплаш)ни ифодаловчи;

4) прогрессив техника ва қурилмалардан амалда фойдаланишни мўлжалловчи;

5) энергия ресурслари ва иқтисодий аҳамиятга эга бўлган бошқа захираларни ишга туширишни кўзловчи;

6) жаҳон бозорларига харидоргир маҳсулотларни етказиб бериш ва ундан катта фойда кўришни мўлжалловчи вазифалар.

Мамлакатимизда ёшларнинг иқтисодий тафаккурини ўстиришда қўлланиладиган аксарият усуллар умумийлик ва узлуксизлик характериغا эгадир.

Ёшларнинг иқтисодий тафаккурини ўстиришда қўлланиладиган усулларнинг умумий жиҳатларини жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий негизи хилма-хил мулкчиликка асосланганлиги; ҳар бир оила, меҳнат жамоаси ва таълим муассасасининг мулкӣ манфаатдорлиги; ҳар бир фуқаронинг чет элда ишлаб чиқарилган товар сифати билан ўзимизнинг ёш ишбилармонлар томонидан ишлаб чиқарилган маҳсулотлар сифатини мунтазам равишда таққослаб бориши ташкил этади. Шунга кўра, бу усуллар оила, меҳнат жамоалари, таълим муассасаларида олиб борилаётган барча таълим-тарбия ишларини қамраб олади.

Ёш авлод иқтисодий тафаккурини ўстиришда қўлланиладиган усулларнинг узлуксизлиги мамлакатимиз ҳаётининг барча соҳаларида ўтказилаётган ислохотларнинг, мамлакатимиз раҳбари томонидан ишлаб чиқилган ва амалга оширилаётган “Тараққиёт стратегияси”ни ҳам ҳаётга изчил равишда татбиқ этилаётганида намоён бўлади. Бу ҳақда Президент Ш.М.Мирзиёев: “Эл-юртимиз биз бошлаган халқчил ислохотларга бугун хайрихоҳлик ва қатъий ишонч билан қараб, уларнинг ҳосили ва самарасини тезроқ кўришни истамоқда. Ана шу ҳақли талабни инobatга олган ҳолда, биз Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегиясини ишлаб чиқиб, сайлов жараёнида уни ўзига хос умумхалқ муҳокамасидан ўтказдик”. “Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегияси”, деган ном бежиз танланмаган. Бу ном, аввало, мазкур Тараққиёт стратегияси — 2017 йил феврида тасдиқланган ва кейинги беш йил ичида ҳаётга изчил татбиқ этилган

Ҳаракатлар стратегиясининг янги босқичдаги мантиқий давоми эканини англатади.

Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегиясида “Ҳаракатлар стратегиясидан — Тараққиёт стратегияси сари” тамойили илгари сурилган. Бинобарин, Ҳаракатлар стратегиясидаги ҳар бир йўналишни тараққиётнинг янги босқичида мантиқий, кенг кўламли ва изчил асосда ривожлантириш ҳамда янги устувор йўналишларда муҳим натижаларга эришиш кўзда тутилмоқда.”[1], – деган эди.

Ёшлар иқтисодий тафаккурини ўстиришга хизмат қилувчи воситаларни ғоявий-мафкуравий, ташкилий-иқтисодий, ижтимоий, ҳуқуқий, ҳиссий-руҳий туркумларга ажратиш мумкин.

1. Иқтисодий тафаккурни ўстиришга таъсир қилувчи ғоявий-мафкуравий воситалар туркумига мамлакатимизда иқтисодиёт борасида амалга оширилаётган ишлар, шунингдек ёш мулкдорларимизнинг жаҳон бозорларида қўлга киритаётган ютуқларини халқ орасида тарғибот-ташвиқот қилиш, жаҳонда юз бераётган глобал иқтисодий муаммолар тўғрисида аниқ ахборотлар бериб бориш, иқтисодий салоҳиятимизга таҳдид солувчи хавф-хатардан ёшларимизни огоҳ этиш кабилар киради. Бунда асосий эътибор дунёнинг сиёсий ва иқтисодий харитасида юз бераётган ўзгаришларга қаратилади. Чунки, иқтисодий тафаккур ана шу жараёнларни таҳлил қилиб, ёш мулкдорларимизга жаҳон иқтисодиёти тизимида, хусусан янгидан вужудга келаётган иқтисодий жараёнлардан ўзларига жой топишнинг аниқ йўлларини кўрсатиб беради. Бугунги кунда мамлакатимизнинг оммавий ахборот воситалари томонидан иқтисодиёт масаласида олиб борилаётган радиоэшиттиришлар, берилаётган телевизион кўрсатувлар, газета ва журналларнинг саҳифаларида эълон қилинаётган таҳлилий, илмий-оммабоп мақолалар ҳамда нашр этилаётган китоб ва рисоалар бунинг яққол мисоли бўла олади.

2. Ёш тадбиркорларимизнинг иқтисодий тафаккурини ўстиришга хизмат қилувчи ташкилий-иқтисодий воситаларга иқтисодий рағбатлантириш, иқтисодий муносабатларнинг шакли ва турларини кўпайтириш учун шарт-шароитлар яратиш кабилар киради. Бунда асосий эътибор дунёда юз бераётган ўзгаришларнинг ташкилий-иқтисодий жиҳатларига қаратилади. Чунки иқтисодий тафаккур туфайли ёш мулкдорларимиз мамлакатимиздан ташқарида мавжуд бўлган ва ташкилий-иқтисодий жиҳатдан ҳар хил даражада уюшган майда ва йирик трансмиллий компанияларнинг юритаётган соғлом ёки носоғлом иқтисодий сиёсатини билиб оладилар. Шунга кўра, ёшларимиз иқтисодий

жараёнларда фаолият юритаётган хорижий мамлакатларнинг ёшлари билан иқтисодий ҳамкорлик қилиш ишларини йўлга қўядилар. Бунга давлатимизнинг ёш мулкдор ва тадбиркорлар томонидан ишлаб чиқарилаётган янги маҳсулотлар турини айрим солиқ турларидан озод қилиши, хусусийлаштириш жараёнида давлатга қарашли бўлган айрим мол-мулкларни бепул ёки имтиёзли шартлар билан фуқароларга хусусий мулк қилиб бериши, хориждан илғор техника ва технологияларни олиб келиш учун валюта маблағларини ажратиши, инвестицияларни жалб этиши, жаҳон бозорларида харидоргир бўлган молларни кўпроқ ишлаб чиқариш учун моддий ёрдам бериш асосида тегишли шарт-шароитлар яратиши, рақобатлашув жараёнида синиб қолиш эҳтимоли бўлган мулкдорларни иқтисодий жиҳатдан қўллаб-қувватлаши кабилар киради. Шунингдек, давлатимиз раҳбари томонидан “20 мингта тадбиркорнинг 400 миллиард сўмлик ер ва мол-мулк солиғини тўлаш муддатини яна бир йилга узайтиришни таклиф этилди”[2].

2022 йилнинг биринчи чорагида Наманган вилоятида ёш тадбиркорлар билан ўтказган социологик сўровномамизнинг “Мулкдор давлат томонидан иқтисодий жиҳатдан рағбатлантирилиб туриши керакми?” деган саволига респондентларнинг 74 % – “ха”, 8 % – “йўқ”, 18 % эса “ўйлаб кўрмаганман” деб жавоб берди. Бу эса ушбу воситани мунтазам равишда қўллаб бориш зарурлигини тасдиқлайди.

3. Ёшларимизнинг иқтисодий тафаккурини ўстиришга хизмат қилувчи ижтимоий воситаларга халқнинг моддий фаровонлигини ошириш, меҳнат қилиш, ҳордиқ чиқариш, таълим олиш учун зарур шарт-шароитлар яратиш ва уларни кундан-кунга яхшилаб бориш тадбирлари киради. Бу воситаларни қўллашда асосий эътибор дунё халқларининг моддий фаровонлигини таъминлашга қаратилади. Чунки, иқтисодий тафаккур туфайли ёш тадбиркор ва мулкдорларимиз бошқа минтақаларда яшовчи миллат ва халқларнинг турмуш даражасидан, у ерда самарали меҳнат қилиш учун яратилаётган шарт-шароитлардан, ўз вақтида ҳордиқ чиқариш, таълим олиш учун олиб борилаётган маданий-маиший тадбирлардан хабардор бўлиб, уларнинг ижобий ва салбий томонларини фалсафий тафаккур таҳлилидан ўтказиб, ўзларининг корхоналарида ишлаётган ишчилар учун муносиб турмуш шароитини яратиб бериш имкониятларини тўлиқ ишга солишга интиладилар. Айниқса, хорижий мамлакатлардаги мулкдорлар ўзларига тегишли корхоналарда ишлаётган ишчи ва хизматчиларнинг меҳнатини муҳофаза қилиш, соғлиғини сақлаш, техникавий хавфсизлик чораларини кўриш, инсон саломатлигига салбий

таъсир қилувчи ишларни бажараётгани учун ишчиларга қўшимча ҳақ тўлаш, ногиронлар ва кам таъминланганларни ижтимоий ҳимоялаш борасида олиб борилаётган ишларини чуқур ўрганиб ва улардан тегишли хулосалар чиқариб, олган даромадларидан ўзларига қарашли корхоналарда ишлаётган ишчи ва хизматчиларнинг меҳнат шароитларини яхшилаш, соғлиғини сақлаш, меҳнатини муҳофаза қилиш, ногирон ва кам таъминланган оилаларга ёрдам бериш, уларнинг турмуш шароитларини яхшилаш, маънавий-маданий тадбирларни ўтказиш борасида ўзбек миллатининг менталитетига хос бўлган, азалий қадриятларга асосланган кучли ижтимоий ҳимоя механизминини ишга тушириб, унинг шукуҳини жаҳон халқларига кўрсатишга мушарраф бўладилар. Бунга давлатимиз томонидан олиб борилаётган кучли ижтимоий ҳимоя сиёсати мисол бўла олади.

Мустақилликка эришилганидан сўнг ўтган 31 йил мобайнида давлатимиз томонидан олиб борилган кучли ижтимоий ҳимоя сиёсатининг натижалари ҳақида Президент Ш.М.Мирзиёев: “Аввало, аҳолининг муайян қатлами ўртасида камбағаллик мавжудлигини биринчи марта тан олиб, уни қисқартириш бўйича кенг қамровли ишларни бошладик.

Барча туман ва шаҳарларда, ҳар бир маҳаллада эҳтиёжманд оилалар, аёллар ва ёшлар билан манзилли ишлаш бўйича мутлақо янги – “темир дафтар” тизими жорий этилди. Қисқа муддатда бу тизим орқали 527 минг фуқаронинг бандлиги таъминланди.

Бундан ташқари, ўзини ўзи банд қилган аҳоли учун солиқ имтиёзлари берилиши ҳамда кўпгина чекловларнинг бекор қилиниши туфайли 500 минг нафар фуқаро меҳнат фаолиятини қонуний тарзда йўлга қўйди. Деҳқон хўжалиги ва томорқа ер эгаларига 300 миллиард сўм имтиёзли кредит ва субсидия ажратилгани ҳам қишлоқ аҳолисини ижтимоий қўллаб-қувватлашда янги йўналишга айланди.”[3], – деган эди. Шу нуқтаи назардан қараганда, ёшларнинг иқтисодий тафаккурини ўстиришда қўлланиладиган ижтимоий воситалар ўзининг халқчиллиги, ёшлар ҳаёт фаолиятининг мазмунини белгилаб беришга хизмат қилиши билан ўзга воситалардан ажралиб туради.

4. Ёш тадбиркорларимизнинг иқтисодий тафаккурини ўстиришга хизмат қилувчи ҳуқуқий воситалар туркумига иқтисодий фаолият ва муносабатларни бошқариш, тартибга солиш бўйича қабул қилинган қонунлар, қарорлар, фармон ва фармойишлар, буйруқлар ва бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар киради. Бу воситалар қўлланилганда асосий

эътибор тузилаётган давлатлараро шартномалар ва уларга амал қилиш ишларига қаратилади. Чунки, иқтисодий тафаккур туфайли ёшларимиз, бир томондан, иқтисодий жиҳатдан бақувват давлатларнинг ўзаро ва ривожланиб келаётган ҳамда кам ривожланган, қолоқ давлатлар билан ташқи иқтисодий алоқалар масаласида тузаётган шартномаларидан хабардор бўладилар, уларнинг рационал мағзини мантиқий жиҳатдан англаб оладилар. Иккинчи томондан эса, мустақил мамлакатимизнинг қандай халқаро иқтисодий ҳуқуқ принциплари асосида ўзга мамлакатларнинг ёш мулкдор ва тадбиркорлари билан иқтисодий алоқалар ўрнатаётгани, ушбу жараёнларда ўзларининг иштироки қандай норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар асосида тартибга солинаётганини билиб олган ҳолда халқаро иқтисодий ҳуқуқнинг субъектига айланиб, янгидан шаклланаётган неоиктисодиёт томон аста-секин қадам ташлаётганидан хабар топиб борадилар.

Бунга иқтисодиётни ислоҳ қилиш бўйича умумий ҳисобда 400 дан ортиқ қонун ҳужжатлари қабул қилиниб, ҳаётга жорий этилгани мисол бўла олади. Ушбу воситанинг жамиятимиз ҳаётида тутган ўрни ҳақида мамлакатимиз биринчи раҳбари: “Жамиятнинг демократия йўлидан жадал ривожланиши ва бу борада амалга оширилаётган ислохотларнинг муваффақияти кўп жиҳатдан одамларнинг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданият даражасига боғлиқдир. Юксак ҳуқуқий маданият – демократик жамият пойдевори ва ҳуқуқий тизимнинг етуклик кўрсаткичидир.

Шу муносабат билан, бугунги сиёсий-ҳуқуқий воқеликни ҳисобга олган ҳолда, мамлакатимизда ҳуқуқий таълим ва маърифатни, жамиятда ҳуқуқий билимлар тарғиботини тубдан яхшилашга йўналтирилган мақсадли, кенг кўламли чора-тадбирлар дастурини ишлаб чиқиш зарур”[4], – деган эди.

5. Ёшларимизнинг иқтисодий тафаккурини ўстиришга хизмат қилувчи ҳиссий-руҳий (эмоционал-психологик) воситалар туркумига ўз касбини севиш, ардоқлаш, завқ-шавқ билан меҳнат қилиш, қилган меҳнатидан роҳатланиш, олган даромадларидан қониқиш ҳосил қилиш ва бошқалар киради. Ушбу воситалар қўлланилганида асосий эътибор жаҳон бозорларидаги товар-қиймат-таннарх масалаларига қаратилади. Чунки, иқтисодий тафаккур туфайли ёш мулкдорларимиз меҳнат тақсимотининг турли шакллари ҳисобланмиш халқаро, миллатлараро, фирмалараро, умумий, хусусий ва алоҳида тарзда ишлаб чиқарган товарларнинг қиймати, таннархи билан танишадилар, шунга мувофиқ тарзда тайёрлаган сифатли, харидоргир маҳсулотлари эвазига иқтисодий маконнинг микро,

мезо, макро даражалардаги бозорларидан ўзларига жой топиб, экспорт қилаётган товарларидан тушган фойда туфайли ўз меҳнатининг натижаларидан қониқиш ҳосил қиладилар ва ўзларининг ҳиссий-руҳий дунёсини бойитадилар.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегияси асосида демократик ислохотлар йўлини қатъий давом эттирамиз. Янги сайланган Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг лавозимга киришиш тантанали маросимига бағишланган Олий Мажлис палаталари қўшма мажлисидаги нутқи. Янги Ўзбекистон газетаси, 26 январь 2022 йил.
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 29.12.2020.
3. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 29.12.2020.
4. Каримов И. А. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2010 – Б. 27–28.